

การผลัการะการพิสูจนกับคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ

ศาสตราจารย์พิเศษ กุลพล พลวัน*

ด้วยศาลรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยที่ 12/2555 เมื่อวันที่ 28 มี.ค.55 ซึ่งเป็นกรณีที่จำเลยในคดีอาญาได้โต้แย้งว่า มาตรา 54 แห่งพระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 ที่มีข้อความว่า

“ในกรณีมีผู้กระทำความผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัติเป็นนิติบุคคล ให้กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการหรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษตามกฎหมายที่กำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนมิได้มีส่วนในการกระทำความผิดของนิติบุคคล” นั้น บทบัญญัติดังกล่าวขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง มาตรา 40 (5) ประกอบมาตรา 30

คำวินิจฉัยศาลฯ เรื่องนี้ ได้ทำให้เกิดปัญหาแก่การบังคับใช้กฎหมายของประเทศไทยจำนวนมากที่มีบทบัญญัติผลัการะการพิสูจนให้แก่ผู้ถูกกล่าวหาในคดีอาญา ซึ่งใช้บังคับมานานหลายสิบปีแล้วสาระสำคัญของคำวินิจฉัยของศาลฯ ดังกล่าวมีดังนี้

“...เห็นว่า พระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 มาตรา 54 เป็นข้อสันนิษฐานตามกฎหมายที่มีผลเป็นการสันนิษฐานความผิดของจำเลย โดยโจทก์ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ให้เห็นถึงการกระทำหรือเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งของจำเลยก่อน เป็นการนำการกระทำความผิดของบุคคลอื่นมาเป็นเงื่อนไขของการสันนิษฐานให้จำเลยมีความผิดและต้องรับโทษทางอาญา เนื่องจากการสันนิษฐานว่า ถ้าผู้กระทำความผิดเป็นนิติบุคคลก็ให้กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลใด ซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้นต้องร่วมรับผิดชอบกับนิติบุคคลผู้กระทำความผิดด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่า

* อัยการอาวุโส สำนักงานวิชาการ สำนักงานอัยการสูงสุด

- อธิบดีอัยการ

- อาจารย์พิเศษผู้บรรยายวิชา “สิทธิมนุษยชน” ชั้นปริญญาโท มหาวิทยาลัยรามคำแหง หลักสูตรนักบริหารงานยุติธรรมระดับสูง ศาลยุติธรรม วิทยาลัยเสนาธิการทหาร

- อาจารย์พิเศษผู้บรรยาย ชั้นปริญญาโท วิชา “กฎหมายอาญาชั้นสูง” มหาวิทยาลัยรามคำแหง

วิชา “อาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา” สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)

- อาจารย์ผู้บรรยายวิชา “กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา” สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

ตนไม่ได้มีส่วนรู้เห็นเป็นใจในการกระทำความผิดของนิติบุคคลดังกล่าว โดยโจทก์ไม่ต้องพิสูจน์ถึงการกระทำหรือเจตนาของกรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้นว่ามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดของนิติบุคคลอย่างไร คงพิสูจน์แต่เพียงว่านิติบุคคลกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้และจำเลยเป็นกรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลเท่านั้น กรณีจึงเป็นการสันนิษฐานไว้ตั้งแต่แรกแล้วว่า กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้นได้กระทำความผิดด้วย อันมีผลเป็นการผลักภาระการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ไปยังกรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ และบุคคลซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้นทั้งหมดทุกคน บทบัญญัติมาตราดังกล่าวจึงเป็นการสันนิษฐานความผิดของผู้ต้องหาและจำเลยในคดีอาญาโดยอาศัยสถานะของบุคคลเป็นเงื่อนไข มิใช่การสันนิษฐานข้อเท็จจริงที่เป็นองค์ประกอบความผิดเพียงบางข้อหลังจากที่โจทก์ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความผิดที่จำเลยถูกกล่าวหา และยังขัดกับหลักนิติธรรมข้อที่ว่าโจทก์ในคดีอาญาต้องมีภาระการพิสูจน์ถึงการกระทำความผิดของจำเลยให้ครบองค์ประกอบของความผิด นอกจากนี้ บทบัญญัติมาตราดังกล่าวยังเป็นการนำบุคคลเข้าสู่กระบวนการดำเนินคดีอาญาให้ต้องตกเป็นผู้ต้องหาและจำเลย ซึ่งทำให้บุคคลดังกล่าวอาจถูกจำกัดสิทธิและเสรีภาพ เช่น การถูกจับกุมหรือถูกคุมขัง โดยไม่มีพยานหลักฐานตามสมควรในเบื้องต้นว่าบุคคลนั้นได้กระทำการหรือมีเจตนาประการใดอันเกี่ยวกับความผิดตามที่ถูกกล่าวหา บทบัญญัติมาตราดังกล่าวในส่วนที่สันนิษฐานความผิดอาญาของผู้ต้องหาและจำเลยโดยไม่ปรากฏว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยได้กระทำการหรือมีเจตนาประการใดเกี่ยวกับความผิดนั้น จึงขัดต่อหลักนิติธรรมและขัดแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง

อาศัยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น จึงวินิจฉัยว่าพระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 มาตรา 54 เฉพาะในส่วนที่สันนิษฐานให้กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษทางอาญาร่วมกับการกระทำความผิดของนิติบุคคลโดยไม่ปรากฏว่ามีการกระทำหรือเจตนาประการใดอันเกี่ยวกับการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้น ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง เป็นอันใช้บังคับไม่ได้ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 6 กรณีจึงไม่จำเป็นต้องวินิจฉัยว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายดังกล่าวขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญมาตราอื่น ๆ หรือไม่ อีกต่อไป”

ศาลรัฐธรรมนูญโดยตุลาการศาลรัฐธรรมนูญจำนวน 5 คน วินิจฉัยว่าพระราชบัญญัติชายตรง และตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 มาตรา 54 เฉพาะในส่วนที่สันนิษฐานให้บรรดากรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษทางอาญาร่วมกับนิติบุคคล โดยไม่ปรากฏว่ามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใดอย่างหนึ่งกับการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้น ชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง

ส่วนตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ จำนวน 4 คน คือ วินิจฉัยว่าพระราชบัญญัติชายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 มาตรา 54 ไม่ชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง มาตรา 40 (5) และมาตรา 30

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญข้างต้นนี้ได้ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของนักกฎหมายจำนวนมาก เพราะก่อให้เกิดปัญหาในการบังคับใช้กฎหมายในประเทศไทยเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าคณะตุลาการของศาลรัฐธรรมนูญในเรื่องนี้มีความเห็นแตกต่างและมีคะแนนก้ำกึ่งกันคือ 5 ต่อ 4 แสดงว่าแม้แต่ตุลาการศาลรัฐธรรมนูญเองจำนวนหนึ่งก็ยังไม่ค่อยเห็นด้วยกับคำวินิจฉัยนี้

ดังนั้น จึงสมควรวิเคราะห์คำวินิจฉัยดังกล่าวในทางกฎหมาย เพราะจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในทางวิชาการ โดยผู้เขียนขอแยกประเด็นพิจารณา ดังนี้

1. หลักสากลในการสันนิษฐานว่าบุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์
2. การผลักภาระการพิสูจน์แก่ผู้ถูกกล่าวหา
3. ผลกระทบต่อการบังคับใช้กฎหมาย อันเนื่องมาจากคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ
4. แนวทางการแก้ไขปัญหอันเกิดขึ้นจากคำวินิจฉัยดังกล่าว

โดยจะพิจารณาตามลำดับต่อไปนี้

1. หลักสากลในการสันนิษฐานว่าบุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์

ปกติกระบวนการพิสูจน์ความผิดของผู้ถูกกล่าวหาในคดีอาญาตามหลักสากลจะมีลักษณะคล้ายคลึงกันกล่าวคือ หลักการที่ว่า

“ในคดีอาญาต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด ก่อนที่คำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิด จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้”

หลักการดังกล่าวนี้ได้รับการรับรองไว้ในสาสน์รับรองสิทธิหลายฉบับมาช้านาน จนถือเป็นหลักสากลดังต่อไปนี้

1.1 เอกสารรับรองสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ รัฐธรรมนูญและกฎหมายภายในของหลายประเทศต่างก็มีบทบัญญัติรับรองสิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นผู้บริสุทธิ์นี้ถือว่าเป็นหลักการด้วยเสมอเพราะสำคัญยิ่ง เช่น

(1) ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติข้อ 11 (1) มีข้อความว่า

“บุคคลซึ่งถูกกล่าวหาด้วยความผิดทางอาญามีสิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าบริสุทธิ์ จนกว่าจะมีการพิสูจน์ว่ามีความผิดตามกฎหมายในการพิจารณาโดยเปิดเผย ณ ที่ซึ่งตนได้รับหลักประกันทั้งหมดที่จำเป็นในการต่อสู้คดี”

(2) กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1960 (ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีอันมีผลตามกฎหมาย เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2540) ข้อ 14 (2) กำหนดว่า

“บุคคลทุกคนผู้ถูกหาว่ากระทำผิดอาญา ย่อมมีสิทธิได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ากระทำผิดตามกฎหมาย”

(3) อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ค.ศ. 1989 (ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีมีผลตามกฎหมาย เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2535) ข้อ 40 (2) กำหนดว่า

“เด็กทุกคนที่ถูกกล่าวหาหรือตั้งข้อหาว่าได้ฝ่าฝืนกฎหมายอาญาอย่างน้อยที่สุดจะได้รับหลักประกันดังต่อไปนี้

(1) ได้รับการสันนิษฐานว่าบริสุทธิ์ จนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ว่ามีความผิดตามกฎหมาย”

(4) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 39 บัญญัติว่า

“ฯลฯ ในคดีอาญาต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด

ก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิด จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น เสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้”

1.2 ผลสืบเนื่องจากหลักการสันนิษฐานว่าบุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์

สำหรับประเทศไทยหลักการสันนิษฐานผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดอาญาเป็นผู้บริสุทธิ์ได้รับการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรงมาทุกฉบับ เพราะถือเป็นกระบวนการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนอันสำคัญยิ่ง ผลของบทบัญญัติมาตรา 39 นี้แยกพิจารณาได้ 2 กรณีคือ

(1) หลักการสันนิษฐานว่าบุคคลที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดอาญาเป็นผู้บริสุทธิ์

มาตรการคุ้มครองนี้สอดคล้องกับระบบการพิจารณาคดีอาญาในระบบกล่าวหาของประเทศไทย ซึ่งถือหลักเคร่งครัดว่า

“โจทก์มีหน้าที่ต้องพิสูจน์ให้ศาลเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยว่าจำเลยกระทำผิดจริง หากมีข้อสงสัยให้ยกประโยชน์ข้อสงสัยให้แก่จำเลย”

ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 227 จึงบัญญัติว่า

“ให้ศาลใช้ดุลพินิจวินิจฉัยซึ่งน้ำหนักพยานหลักฐานทั้งปวงอย่าพิพากษาลงโทษ จนกว่าจะแน่ใจว่ามีการกระทำผิดจริงและจำเลยเป็นผู้กระทำความผิดนั้น

เมื่อมีความสงสัยตามสมควรว่าจำเลยได้กระทำผิดหรือไม่ ให้ยกประโยชน์ความสงสัยนั้นให้จำเลย”

ดังนั้น ในคดีอาญาทั่วไปโจทก์โดยเฉพาะอย่างยิ่งพนักงานอัยการซึ่งเป็นผู้ฟ้องคดีอาญาเกือบทั้งหมดของประเทศ **จึงมีหน้าที่ตามกฎหมาย**ที่จะต้องนำสืบให้ศาลเชื่อโดยให้ศาลเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยว่าจำเลยกระทำผิดจริงตามฟ้อง ส่วนจำเลย**มีสิทธิ**ที่จะนำสืบพยานหักล้างพยานหลักฐานของโจทก์ และในทางปฏิบัติปรากฏอยู่เสมอว่าคดีอาญาที่เป็นคดีอุกฉกรรจ์ ศาลได้พิพากษายกฟ้องโดยให้เหตุผลว่าพยานหลักฐานที่โจทก์นำสืบยังมีข้อสงสัยว่าจำเลยจะกระทำผิดจริงตามฟ้องหรือไม่ จึงยกประโยชน์แห่งข้อสงสัยให้แก่จำเลย

(2) ก่อนที่คำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใด ได้กระทำผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำผิดมิได้

หลักคุ้มครองผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดอาญาในประการที่สองนี้ ย่อมมีผลต่อการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและสิทธิอื่น ๆ ของบุคคลนั้น ๆ เว้นแต่กรณีจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อคุ้มครองกระบวนการดำเนินคดีอาญาของรัฐระหว่างการพิสูจน์ความผิดของบุคคลดังกล่าว หรือเพื่อคุ้มครองความปลอดภัยในชีวิตร่างกาย ทรัพย์สินและการดำรงชีวิตโดยปกติของประชาชน อาจมีมาตรการชั่วคราวซึ่งมีผลต่อการจำกัดเสรีภาพและคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของผู้ถูกกล่าวหาในคดีอาญา เช่น

ก. มาตรการจำกัดสิทธิเสรีภาพเป็นการชั่วคราวระหว่างการดำเนินคดีแต่ก็ต้อง
เฉพาะกรณีจำเป็นอย่างยิ่งเท่านั้น

ผู้ที่ถูกดำเนินคดีอาญาอาจต้องถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพบางประการ เช่น จับ การคุมขัง ระหว่างการสอบสวนหรืออาจต้องถูกกักขังไว้ในทัณฑสถานระหว่างการพิจารณาคดีของศาล และอาจต้องมีการใช้เครื่องพันธนาการ เช่น กุญแจข้อมือหรือการใส่โซ่ตรวนเฉพาะเพื่อป้องกันการหลบหนีระหว่างการดำเนินคดีอาญา ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการใช้สิทธิของบุคคลนั้นตามกฎหมาย รวมทั้งป้องกันมิให้บุคคลนั้นไปทำลายพยานหลักฐานที่ต้องใช้ในการพิสูจน์ความผิดหรือไปกระทำความผิดอาญาระหว่างถูกดำเนินคดีอันจะมีผลกระทบต่อการรักษาความมั่นคงในชีวิตทรัพย์สินและการดำรงชีวิตโดยปกติสุขของประชาชน

สำหรับผู้ต้องหาหรือจำเลยที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น ข้าราชการก็อาจถูกสั่งพักราชการ หรือส่งให้ออกจากราชการไว้ก่อน อันเป็นมาตรการในทางวินัยข้าราชการ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสียหายแก่ทางราชการระหว่างที่บุคคลนั้นถูกดำเนินคดีอาญาอีกด้วย

นอกจากนั้น ระหว่างที่ถูกคุมขังในทัณฑสถานระหว่างการพิจารณาคดีก็จะต้องมี มาตรการแยกกันระหว่างผู้ถูกคุมขังระหว่างการพิจารณาคดีที่กฎหมายถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์กับนักโทษเด็ดขาด ซึ่งศาลมีคำพิพากษาถึงที่สุดว่าเป็นผู้กระทำผิดจริงตามข้อหา เช่น การให้ทำงานระหว่างผู้ต้องหาที่ถูกขัง เพื่อดำเนินคดีในศาลกับนักโทษที่มีคำพิพากษาถึงที่สุดว่าเป็นผู้กระทำผิดแล้วก็ต้องแตกต่างกัน

ทั้งนี้ เป็นไปตามมติการระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1966 ข้อ 10 ซึ่งบัญญัติว่า

“1. บุคคลทั้งหลายที่ถูกกีดรอนเสรีภาพต้องได้รับการปฏิบัติอย่างมีมนุษยธรรม และได้รับการเคารพในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

2. (ก) พึงจำแนกผู้ต้องหว่ากระทำผิดจากผู้ต้องโทษ และพึงได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างกันตามความเหมาะสม ฯลฯ”

นอกจากนั้น บุคคลที่ถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพโดยการถูกคุมขังระหว่างการดำเนินคดี ก็จะต้องมีสิทธิในทางการเมืองและการเข้าถึงบริการสาธารณสุขของรัฐด้วย ทั้งนี้ ตามกติกาฯ ข้อ 25 ซึ่งบัญญัติว่า

“พลเมืองทุกคนย่อมมีสิทธิและโอกาสโดยปราศจากความแตกต่างดังกล่าวไว้ในข้อ 2 และปราศจากข้อจำกัดตันทอนอันไม่สมเหตุผล

(ก) ในอันที่จะมีส่วนร่วมในรัฐกิจโดยตรงหรือผ่านทางผู้แทนซึ่งได้รับเลือกอย่างเสรี

(ข) ในอันที่จะออกเสียงหรือได้รับเลือกตั้งในการเลือกตั้งตามโอกาสอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการเลือกตั้งทั้งไปและเสมอภาคโดยการออกเสียงลงคะแนนลับ ซึ่งรองรับหลักการแสดงเจตนาอย่างเสรีของผู้ใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง

(ค) ในอันที่จะเข้าถึงบริการสาธารณะในประเทศของตนบนรากฐานทั่วไปว่าด้วยความเสมอภาค”

อนึ่ง โปรดอ่านรายงานความเห็นของคณะมนตรีบริหารสหภาพรัฐสภาสากล ซึ่งมีมติตามคำร้องเลขที่ TH183 เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2555 สรุปได้ว่าการที่ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2555 ให้นายจตุพร พรหมพันธุ์ ขาดคุณสมบัติการเป็น ส.ส. เนื่องจากถูกคุมขังที่เรือนจำฯ ระหว่างการดำเนินคดีนั้น ขัดกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2550 มาตรา 102 (4) และขอให้มีการทบทวนในเรื่องนี้

ข. สิทธิในการต่อสู้คดี

บุคคลที่ถูกดำเนินคดีอาญาในทุกขั้นตอนได้รับการคุ้มครองสิทธิในการต่อสู้คดีตามรัฐธรรมนูญฯ 2550 และตามกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาอื่น ๆ เช่น ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ฯลฯ โดยรัฐธรรมนูญฯ 2550 มาตรา 40 ได้บัญญัติคุ้มครองสิทธิในการต่อสู้คดีของผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาไว้หลายประการ เช่น

“มาตรา 40 บุคคลย่อมมีสิทธิในกระบวนการยุติธรรมดังต่อไปนี้

(1) สิทธิเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็วและทั่วถึง

มาตรการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่ถูกกล่าวหาในคดีอาญา รวมทั้งผลกระทบอันเกิดจากมาตรการชั่วคราวต่าง ๆ ระหว่างการดำเนินคดีอาญาประเทศต่าง ๆ ว่าเป็นเรื่องจำเป็นและทุกประเทศก็จะมีมาตรการคล้ายคลึงกัน อาจจะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดบางประการเท่านั้น

2. การผลกระทบการพิสูจน์ให้แก่ผู้ถูกกล่าวหา

หลักการสันนิษฐานว่าบุคคลนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ซึ่งทำให้โจทก์ในคดีอาญาต้องมีภาระต้องนำสืบพยานหลักฐานพิสูจน์ความผิดจำเลยเพื่อให้ศาลเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยนั้น ถือเป็นหลักสากลที่ยึดถือกันอย่างเคร่งครัดกันมาช้านาน

อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติการบังคับใช้กฎหมายที่มีโทษทางอาญาเพื่อป้องกันปราบปรามการกระทำผิดบางประเภทนั้น รัฐประสบปัญหาอย่างยิ่งในการนำสืบพิสูจน์ความผิดของผู้กระทำผิด เช่น ลักษณะและวิธีการกระทำผิดอยู่ในความรู้เห็นของผู้กระทำผิดแต่ฝ่ายเดียวหรือเกือบทั้งหมด บุคคลทั่วไปยากที่จะทราบได้ว่าเขาได้กระทำผิดจริงหรือไม่ คงพบเห็นพฤติกรรมบางอย่างที่สื่อแสดงว่าบุคคลผู้นั้นน่าจะได้กระทำผิดจริง เพราะหากยืนยันที่จะใช้หลักการดั้งเดิมที่ให้บุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์ โดยให้รัฐมีภาระพิสูจน์ให้ศาลเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยว่าจำเลยกระทำผิดจริง ย่อมเป็นไปได้โดยยากยิ่ง และจะทำให้ผู้กระทำผิดรอดพ้นจากการถูกลงโทษ อันมีผลกระทบต่อมาตรการรักษากฎหมายเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด และคุ้มครองความสงบสุขปลอดภัยเพื่อให้ประชาชนสามารถใช้ชีวิตได้โดยปกติสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งคดีที่เกี่ยวกับอาชญากรรมทางเศรษฐกิจ เช่น คดีภาษีอากร ซึ่งเป็นรายได้หลักของรัฐที่จะนำมาเป็นงบประมาณค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศ ย่อมจะได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงรวมทั้งคดีที่เกี่ยวกับยาเสพติดให้โทษซึ่งก่อความเสียหายแก่สุขภาพอนามัยของประชาชน อันมีผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติซึ่งจำต้องใช้วิธีการปราบปรามอย่างเด็ดขาดและมีประสิทธิภาพ จึงจะสามารถหยุดยั้งผลเสียหายแก่ประเทศชาติได้ เป็นต้น ฯลฯ

ดังนั้น กระบวนการนำสืบพยานเพื่อพิสูจน์ความผิดของผู้กระทำผิด จึงต้องเปลี่ยนแปลงไป โดยการกระทำผิดบางอย่างจำต้องใช้วิธีการจากการที่ให้โจทก์มีหน้าที่นำสืบฝ่ายเดียวให้ศาลเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยว่าจำเลยกระทำผิดจริง ส่วนจำเลยจะนำสืบพยานหรือไม่ก็ได้ มาเป็นผลถึงการพิสูจน์ให้แก่ฝ่ายจำเลยด้วยโดยกฎหมายจะใช้ข้อความว่าให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าจำเลยกระทำผิดหรือข้อความอื่น ๆ ที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน ซึ่งมีผลในทางกฎหมายว่าทั้งสองฝ่ายต่างก็มีหน้าที่นำสืบพยานด้วย โดยโจทก์มีหน้าที่นำสืบก่อนพฤติกรรมหลัก ๆ ที่สื่อแสดงว่าจำเลยน่าจะเป็นผู้กระทำผิด ส่วนจำเลยก็ต้องมีหน้าที่นำสืบหักล้างพยานโจทก์เพื่อแสดงว่าตนล้างไม่ได้กระทำผิดด้วยเช่นกัน หากจำเลยพิสูจน์ไม่ได้ก็ต้องถือว่าจำเลยกระทำผิด

มาตรการทางกฎหมายดังกล่าวนี้มีใช้สิ่งใหม่ แต่ได้ถูกนำมาใช้เป็นเวลาช้านานแล้วจนกระทั่งปัจจุบัน เช่นตัวอย่างกฎหมายดังต่อไปนี้

2.1 การกระทำผิดโดยบุคคลธรรมดา

1) พระราชบัญญัติศุลกากร พ.ศ. 2469 มาตรา 100 บัญญัติว่า

“ในการฟ้องร้องคดีอันเกี่ยวข้องกับสิ่งของซึ่งต้องยึดเพราะไม่เสียภาษี ฯลฯ การมีข้อโต้แย้งเกิดขึ้นว่าค่าภาษีสำหรับของนั้น ๆ ได้ส่งชำระถูกต้องแล้วหรือไม่ หรือว่าของนั้น ๆ ได้นำเข้ามา ฯลฯ โดยชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ไซ้ **ท่านว่าหน้าที่พิสูจน์ตกอยู่กับเจ้าเลยทุกคดีไป**”

พระราชบัญญัติศุลกากร พ.ศ. 2469 เป็นกฎหมายเก่าแก่ที่สุดของประเทศไทยที่ได้ใช้มาตรการนำสืบพยานทั้งสองฝ่ายเช่นนี้ และเป็นหลักที่ใช้ทั่วไปในประเทศต่าง ๆ ทั้งนี้ โดยโจทก์จะนำสืบว่าทรัพย์สินใดที่อยู่ในความครอบครองของเจ้าเลย เป็นทรัพย์สินที่ต้องเสียภาษีศุลกากรตามกฎหมาย ทรัพย์สินนั้นอยู่ในความครอบครองของเจ้าเลย และเจ้าเลยไม่มีพยานหลักฐานแสดงว่าได้เสียภาษีแล้วเท่านั้น ส่วนเจ้าเลยผู้ครอบครองทรัพย์สินนั้นย่อมทราบดีว่าเจ้าเลยได้นำเข้าประเทศไทยหรือไม่ หรือมีผู้อื่นนำเข้ามาแล้ว เจ้าเลยเป็นผู้รับมอบต่อมาจากบุคคลนั้น และทรัพย์สินนั้นได้ชำระค่าภาษีถูกต้องแล้วหรือไม่ **ซึ่งข้อเท็จจริงเหล่านี้ฝ่ายรัฐย่อมยากที่จะนำสืบพิสูจน์ได้** เว้นแต่จะจับกุมเจ้าเลยและยึดของกลางได้ในขณะลักลอบนำของเข้าประเทศไทยซึ่งเป็นการกระทำผิดซึ่งหน้าเท่านั้น ดังนั้น หากใช้มาตรการผลักภาระการพิสูจน์ให้ตกแก่รัฐฝ่ายเดียวเช่นคดีอาญาทั่วไป โจทก์ก็ย่อมไม่มีความสามารถกระทำได้อเช่นนั้น และศาลก็ต้องพิพากษายกฟ้องเกือบทุกคดี ทำให้การป้องกันปราบปรามการกระทำผิดตามกฎหมายฉบับนี้ไม่มีผลใช้บังคับในทางปฏิบัติ รัฐย่อมสูญเสียรายได้จากภาษีศุลกากรซึ่งเป็นรายได้หลักของประเทศที่จะนำมาใช้จ่ายในการบริหารงานของรัฐ มีผลเสียหายอย่างร้ายแรงต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศชาติ

ดังนั้น ศาลฎีกาจึงมีคำพิพากษาเป็นบรรทัดฐานมาตลอดว่าคดีตามกฎหมายศุลกากรนั้น เจ้าเลยต้องมีหน้าที่พิสูจน์ว่าตนมิได้กระทำความผิดกฎหมาย เช่น คำพิพากษาฎีกาที่ 458/2489 และฎีกาที่ 203/2526 ซึ่งพิพากษาว่าในคดีภาษีศุลกากรเจ้าเลยมีหน้าที่นำสืบว่าได้ชำระภาษีแล้วหรือนำเข้ามาโดยชอบด้วยกฎหมาย มิฉะนั้นเจ้าเลยจะมีความผิด

2) พระราชบัญญัติการพนัน พ.ศ. 2478 เป็นกฎหมายเก่าแก่อีกฉบับหนึ่งของประเทศไทยที่ใช้มาตรการกำหนดให้เจ้าเลยมีหน้าที่พิสูจน์ตนเองด้วย เนื่องจากลักษณะการเล่นการพนันนั้นจะเป็นการร่วมกันลักลอบเล่นการพนันเป็นจำนวนมาก เช่น 10 – 20 คน บางครั้งอาจเป็นจำนวนนับร้อยคน และเมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าไปทำการจับกุมก็มักจะวิ่งหนีการจับกุมทันที ยากที่จะพิสูจน์ว่าการที่เจ้าเลยเข้าไปรวมกลุ่มกันนั้นเพื่อเล่นการพนันหรือไม่ หรือเป็นเพียงการรวมกลุ่มเพื่อผู้อื่นเล่นการพนัน ดังนั้น กฎหมายจึงบัญญัติในมาตรา 5 ว่า

“ผู้ใดจัดให้มีการเล่น ซึ่งตามปกติย่อมจะพนันเอาเงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่นแก่กัน ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้นั้นจัดให้มีขึ้นเพื่อนำมาซึ่งผลประโยชน์แห่งตน และผู้ใดเข้าเล่นอยู่ด้วยก็ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้นั้นพนันเอาเงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่น”

มาตรา 6 บัญญัติว่า

“ผู้ใดอยู่ในวงการเล่นอันขัดต่อบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ หรือขัดต่อข้อความในกฎกระทรวงหรือใบอนุญาตซึ่งออกตามพระราชบัญญัตินี้ ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้นั้นเล่นด้วย เว้นแต่ผู้ซึ่งเพียงแต่ดูการเล่นในงานรื่นเริงสาธารณะ หรือในงานนักขัตฤกษ์ หรือในที่สาธารณสถาน”

ตามมาตรา 6 โจทก์จึงเพียงนำสืบพฤติการณ์หลัก ๆ เช่น นำสืบได้แต่เพียงว่าสิ่งที่จำเลยและพวกเล่นกันนั้นมีลักษณะเป็นการพนันประเภทใดประเภทหนึ่งที่กฎหมายบัญญัติ การเล่นการพนันดังกล่าวมิได้รับอนุญาตตามกฎหมาย และขณะที่เข้าจับกุมก็จำเลยอยู่ในวงการเล่นการพนันดังกล่าว ส่วนจำเลยก็อาจต่อสู้ว่าตนมิได้อยู่ในวงการเล่นการพนัน หรืออยู่ในวงการเล่นการพนันก็ได้ร่วมเล่นด้วย โดยเป็นเพียงผู้ดูการเล่นตามที่กฎหมายบัญญัติ เป็นต้น ฯลฯ

3) พระราชบัญญัติมาตรการในการปราบปรามผู้กระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด พ.ศ. 2534

กฎหมายฉบับนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการป้องกันและปราบปรามการกระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดซึ่งเป็นภัยร้ายแรงต่อประชาชนและมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อความมั่นคงของประเทศชาติ และการกระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดที่จะให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ก็ต้องมีมาตรการริบทรัพย์สินเกี่ยวเนื่องกับการกระทำความผิดดังกล่าวอย่างเข้มงวดเด็ดขาด เพื่อเป็นการตัดตอนหรือตัดศักยภาพของผู้กระทำความผิดมิให้นำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการผลิตการค้าหรือการจำหน่ายรายใหญ่ ๆ ได้ มาตรการริบทรัพย์สินดังกล่าวนี้ถือเป็นโทษทางอาญาอย่างหนึ่งตามมาตรา 18 แห่งประมวลกฎหมายอาญา

เพื่อให้การริบทรัพย์สินเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จึงต้องใช้มาตรการหลักการพิสูจน์ให้กับผู้กระทำความผิดซึ่งรู้ดีว่าทรัพย์สินของตนมีความเกี่ยวข้องกับยาเสพติดหรือไม่ประการใด ดังนั้น มาตรา 29 วรรคสุดท้ายบัญญัติว่า

“เพื่อประโยชน์แห่งมาตรานี้ ถ้าปรากฏหลักฐานว่าจำเลยหรือผู้ถูกตรวจสอบเป็นผู้เกี่ยวข้องหรือเคยเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดมาก่อน ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบรรดาเงินหรือทรัพย์สินที่ผู้นั้นมีอยู่ หรือได้มาเกินกว่าฐานะหรือความสามารถในการประกอบอาชีพ หรือกิจกรรมอย่างอื่นโดยสุจริต เป็นทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการกระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด”

4) พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการฟอกเงิน พ.ศ. 2542

กฎหมายฉบับนี้มีเจตนารมณ์คล้ายคลึงกับพระราชบัญญัติมาตรการในการปราบปรามผู้กระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด พ.ศ. 2534 คือมุ่งตัดตอนทำลายศักยภาพของผู้กระทำความผิดอาญา ในความผิดมูลฐานที่เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญซึ่งปัจจุบันกำหนดไว้รวม 9 ฐาน เช่น ความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด ความผิดเกี่ยวกับเพศตามประมวลกฎหมายอาญา ความผิดเกี่ยวกับการลักลอบหนีภาษีศุลกากร ความผิดเกี่ยวกับการพนัน เป็นต้น ฯลฯ เพียงแต่มาตรการริบทรัพย์สินตามกฎหมายฉบับนี้มีได้ถือเป็นโทษทางอาญาตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 18 เท่านั้น

ในการดำเนินการเพื่อตรวจสอบทรัพย์สินของผู้กระทำความผิดตามกฎหมายฉบับนี้ก็ได้ใช้มาตรการผลักภาระการพิสูจน์ให้กับผู้กระทำความผิดเช่นเดียวกัน เพราะถือว่าเป็นผู้รู้ดีเกี่ยวกับทรัพย์สินของตนเอง เช่น ตามมาตรา 52 วรรคสอง บัญญัติว่า

“เพื่อประโยชน์แห่งมาตรานี้ หากผู้ที่อ้างว่าเป็นผู้รับประโยชน์ตามมาตรา 50 วรรคสอง เป็นผู้ซึ่งเกี่ยวข้องหรือเคยเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้กระทำความผิดมูลฐานหรือความผิดฐานฟอกเงินมาก่อน ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผลประโยชน์ดังกล่าวเป็นผลประโยชน์ที่มีอยู่หรือได้มาโดยไม่สุจริต”

5) พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต พ.ศ. 2542

กฎหมายฉบับนี้มีมาตรการสำคัญประการหนึ่งคือ มาตรา 100 ซึ่งห้ามมิให้เจ้าหน้าที่รัฐดำเนินกิจการรวม 4 ประเภท ซึ่งอาจขัดหรือแย้งต่อประโยชน์ส่วนรวมหรือประโยชน์ทางราชการหรือกระทบความมีอิสระในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้นั้น โดยกำหนดเป็นความผิดอาญาด้วย และได้ห้ามคู่สมรสดำเนินกิจการดังกล่าวไว้ด้วยในมาตรา 100 วรรคสาม ซึ่งมีข้อความว่า

“ให้นำบทบัญญัติในวรรคหนึ่งมาใช้บังคับกับคู่สมรสของเจ้าหน้าที่ของรัฐตามวรรคสอง โดยให้ถือว่ากรดำเนินกิจการของคู่สมรสดังกล่าว เป็นการดำเนินกิจการของเจ้าหน้าที่ของรัฐ”

มาตรา 122 บัญญัติโทษทางอาญาสำหรับมาตรา 100 ไว้ว่า

“เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ใดฝ่าฝืนบทบัญญัติมาตรา 100 มาตรา 101 หรือ มาตรา 103 ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

กรณีความผิดตามมาตรา 100 วรรคสาม หากเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ใดพิสูจน์ได้ว่าตนมิได้รู้เห็นยินยอมด้วย ในการที่คู่สมรสของตนดำเนินกิจการตามมาตรา 100 วรรคหนึ่ง ให้ถือว่าผู้นั้น**ไม่มี ความผิด**”

จากมาตรา 100 วรรคสามและมาตรา 122 วรรคสองแสดงว่า หากคู่สมรสของเจ้าหน้าที่รัฐดำเนินกิจการที่ต้องห้ามตามมาตรา 100 วรรคหนึ่ง เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้นั้นต้องถูกดำเนินคดีอาญา**ก่อนแล้ว**ผลกระทการพิสูจน์**ให้กับผู้นั้น**ที่จะพิสูจน์ว่าตนมิได้รู้เห็นยินยอมด้วย จึงจะถือว่า**ไม่ผิด** ซึ่งเป็นมาตรการที่นับว่ารุนแรงเป็นอย่างยิ่ง

2.2 การกระทำผิดโดยนิติบุคคล

ปัจจุบันการประกอบธุรกิจได้มีความเจริญก้าวหน้าเป็นอย่างยิ่ง และทำให้รูปแบบการกระทำผิดโดยบุคคลธรรมดาได้เปลี่ยนมาเป็นการกระทำผิดโดยนิติบุคคล เช่น ห้างหุ้นส่วนจำกัด บริษัท จำกัด เป็นต้น ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจหรือที่เรียกว่าอาชญากรรมทางเศรษฐกิจมักจะทำโดยนิติบุคคลเป็นส่วนใหญ่ มีผลให้การป้องกันปราบปรามการกระทำผิดประเภทนี้ต้องพัฒนากลไกทางกฎหมายเพื่อให้สามารถป้องกันปราบปรามได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น รวมทั้งการลงโทษทางอาญาแก่นิติบุคคลที่กระทำผิดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งอาจแยกพิจารณาได้ 2 กรณีคือ

2.2.1 การกระทำผิดของนิติบุคคลที่บริหารโดยผู้จัดการหรือผู้แทนอื่น ๆ ของนิติบุคคล

ตามหลักกฎหมายทั่วไปถือว่า นิติบุคคลนั้นเป็นเพียงบุคคลสมมุติที่จัดตั้งขึ้นโดยกฎหมายการกระทำหรือการแสดงเจตนาของนิติบุคคลย่อมกระทำผ่านผู้จัดการหรือผู้แทนอื่น ๆ ของนิติบุคคลเท่านั้น นอกจากนี้การรับโทษทางอาญาของนิติบุคคลก็มีข้อจำกัด เพราะจะลงโทษได้เฉพาะโทษปรับหรือริบทรัพย์สินเท่านั้น แต่จะลงโทษประหารชีวิต จำคุก หรือกักขังเหมือนบุคคลธรรมดาย่อมไม่ได้

อย่างไรก็ดี การกระทำใด ๆ ของผู้จัดการหรือผู้แทนมิได้กระทำเพื่อตนเอง แต่กระทำในนามของนิติบุคคล ดังนั้น หากนิติบุคคลกระทำผิดอาญาใด ๆ ผู้จัดการหรือผู้แทนอื่น ๆ ของนิติบุคคล ย่อมไม่ต้องรับผิดเป็นส่วนตัว ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. 2478 มาตรา 7 จึงบัญญัติว่า

“ในการสอบสวน ใต้วงมูลฟ้องหรือพิจารณาคดีที่นิติบุคคลเป็นผู้ต้องหาหรือจำเลย ให้ออกหมายเรียกผู้จัดการ หรือผู้แทนอื่น ๆ ของนิติบุคคลนั้น ให้ไปยังพนักงานสอบสวนหรือศาลแล้วแต่กรณี

ถ้าผู้จัดการหรือผู้แทนของนิติบุคคลนั้น ไม่ปฏิบัติตามหมายเรียกจะออกหมายจับผู้นั้นมาก็ได้ แต่ห้ามมิให้ใช้บทบัญญัติว่าด้วยปล่อยชั่วคราว ชังหรือจำคุกแก่ผู้จัดการหรือผู้แทนนิติบุคคลในคดีที่นิติบุคคลนั้นเป็นผู้ต้องหาหรือจำเลย”

2.2.2 การกระทำผิดของนิติบุคคลที่บริหารงานโดยคณะบุคคล

เนื่องจากการประกอบธุรกิจของนิติบุคคลในปัจจุบันมักกระทำในรูปของบริษัทซึ่งเป็นกิจการขนาดใหญ่และจะกระทำโดยคณะบุคคล เช่น กรรมการ ผู้จัดการหรือบุคคลใด ซึ่งรับผิดชอบการดำเนินงานของบริษัทนั้น ๆ เพราะหากดำเนินงานโดยผู้จัดการเพียงคนเดียวเหมือนดังเดิมนั้นย่อมไม่สะดวกและไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ปกติกรรมการบริษัทมักจะกำหนดนโยบายต่าง ๆ ของนิติบุคคลและมอบหมายให้ผู้บริหาร เช่น ผู้จัดการหรือผู้มีตำแหน่งเรียกชื่ออย่างอื่นดำเนินการ ดังนั้น การดำเนินงานของบริษัท จึงถือว่าเป็นผลการกระทำร่วมกันของคณะบุคคลดังกล่าว และหากมีการกระทำผิดโดยนิติบุคคลกฎหมาย ก็เห็นสมควรลงโทษทางอาญาแก่ผู้ร่วมการดำเนินงานด้วยจะใช้หลักการไม่เอาผิดกับผู้จัดการหรือผู้แทนอื่น ๆ ของนิติบุคคล เช่นเดียวกับมาตรา 7 แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ย่อมไม่ได้ เพราะการกระทำผิดของนิติบุคคลมีผลกระทบอย่างรุนแรงและในวงกว้างแก่ระบบเศรษฐกิจของประเทศและอาจมีผลกระทบโดยตรงแก่ประชาชนด้วย เช่น การฉ้อโกงประชาชนโดยนิติบุคคล เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การจะให้รัฐพิสูจน์การกระทำผิดของคณะบุคคลผู้ร่วมกันบริหารนิติบุคคลเป็นรายบุคคลอย่างชัดเจน ย่อมกระทำได้ยาก เพราะเป็นการกระทำผิดในรูปของคณะบุคคลและเป็นผู้ทราบข้อเท็จจริงในคดีเป็นอย่างดีว่า ตนมีส่วนร่วมกระทำผิดหรือไม่และมากน้อยเพียงใด ดังนั้นกฎหมายที่มุ่งป้องกันปราบปรามอาชญากรรมทางเศรษฐกิจในระยะหลังจึงใช้หลักการพิสูจน์ความผิดของคณะผู้บริหารนิติบุคคลโดยวิธีการเดียวกับการกระทำผิดประเภทอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เช่น คดีตามกฎหมายศุลกากร กฎหมายการพนัน กฎหมายปราบปรามผู้กระทำผิดเกี่ยวกับยาเสพติด ฯลฯ โดยกำหนดให้ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายจำเลยต่างก็มีหน้าที่ต้องนำสืบพยานทั้งสองฝ่าย ทั้งนี้ โดยบัญญัติไว้ที่ข้อความคล้ายคลึงกันว่า “ในกรณีที่ผู้กระทำผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคลให้กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการหรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนไม่มีส่วนในการกระทำผิดของนิติบุคคลนั้น”

เพราะจะใช้วิธีมอบภาระการพิสูจน์ให้กับรัฐเพียงฝ่ายเดียว ย่อมไม่สามารถปราบปรามการกระทำผิดอาชญากรรมประเภทนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และผลเสียย่อมตกแก่ประเทศชาติและประชาชนส่วนรวมในที่สุด

ปัจจุบันมีพระราชบัญญัติที่บัญญัติวิธีการพิสูจน์เช่นนี้เป็นจำนวนมาก เช่น

- พระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 มาตรา 54
- พระราชบัญญัติกำหนดความผิดเกี่ยวกับห้างหุ้นส่วนจดทะเบียน
ห้างหุ้นส่วนจำกัด บริษัทฯ พ.ศ. 2494 มาตรา 75
- พระราชกำหนดการกู้ยืมเงินที่เป็นการฉ้อโกงประชาชน พ.ศ. 2527
มาตรา 15
- พระราชบัญญัติกำหนดราคาสินค้าและป้องกันการผูกขาด พ.ศ. 2522
มาตรา 47
- พระราชบัญญัติการประกอบธุรกิจเงินทุนหลักทรัพย์และธุรกิจ
เครดิตฟองซิเอร์ พ.ศ. 2522 มาตรา 75
- พระราชบัญญัติหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ พ.ศ. 2535 มาตรา 301

ฯลฯ

3. คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญกับผลกระทบต่อการใช้กฎหมาย

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่ 12/2555 วันที่ 28 มีนาคม 2555 ที่วินิจฉัยว่าพระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 มาตรา 54 เฉพาะในส่วนที่สันนิษฐานให้บรรดากรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษทางอาญาร่วมกับ นิติบุคคล โดยไม่ปรากฏว่ามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใดอย่างหนึ่งกับการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้น ขัดหรือแย้งรัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง ซึ่งมีผลเท่ากันใช้บังคับไม่ได้

คำวินิจฉัยดังกล่าวนี้ ในทางกฎหมายจะมีผลใช้เฉพาะกับพระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 เท่านั้น ส่วนพระราชบัญญัติอื่น ๆ เฉพาะที่มีข้อความในลักษณะเดียวกันนี้มิได้มีผลถูกยกเลิกไปด้วย เพราะคำวินิจฉัยของศาลย่อมมีผลต่อกฎหมายที่มีปัญหานั้นไปสู่การพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญเท่านั้น แต่ผลกระทบต่อระยะยาวมีต่อเนื่องไปอีกหลายกรณีคือ

1) การตรากฎหมายใด ๆ ในอนาคตที่มีบทบัญญัติในลักษณะเดียวกันนี้ ย่อมจะกระทำมิได้เพราะจะถือเป็นบทบัญญัติขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญด้วย ทำให้รัฐขาดกลไกสำคัญในทางนิติบัญญัติที่จะนำไปใช้ป้องกันปราบปรามอาชญากรรมทางเศรษฐกิจหรืออาชญากรรมประเภทอื่น ๆ ที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงและประโยชน์อันสำคัญของประเทศชาติ

2) พระราชบัญญัติอื่น ๆ ที่มีบทบัญญัติเช่นเดียวกันนี้ แม้มิได้ถูกยกเลิกไปแต่การบังคับใช้พระราชบัญญัติอื่น ๆ ดังกล่าว กระบวนการยุติธรรมก็ย่อมจะได้รับผลกระทบไปด้วย เพราะอาจจะถูกผู้ต้องหาหรือจำเลยโต้แย้งว่ากระทำการอันมิชอบขัดต่อคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ เพราะมาตรา 27 แห่งรัฐธรรมนูญบัญญัติว่า

“สิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญนี้รับรองไว้โดยชัดแจ้ง โดยปริยายหรือโดยคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ ย่อมได้รับความคุ้มครองและผูกพันรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐโดยตรงในการตรากฎหมาย การใช้บังคับกฎหมาย และการตีความกฎหมายทั้งปวง”

3) คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญเรื่องนี้ให้ความสำคัญเฉพาะบทบัญญัติ มาตรา 54 ที่มีข้อความว่า “ในกรณีที่ผู้กระทำความผิด ซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคล ให้กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนมิได้มีส่วนในการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้น” โดยศาลรัฐธรรมนูญเห็นว่าข้อสันนิษฐานดังกล่าวมีผลเป็นการสันนิษฐานความผิดของจำเลยโดยโจทก์ไม่ต้องพิสูจน์ให้เห็นถึงการกระทำเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งของจำเลยก่อน เป็นการนำการกระทำความผิดของบุคคลอื่นมาเป็นเงื่อนไขของการสันนิษฐานให้จำเลยมีความผิดและต้องรับโทษทางอาญา

การที่พระราชบัญญัติต่าง ๆ ได้มีบทบัญญัติในลักษณะเช่นนี้เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ และเป็นเพียงวิธีการหรือเทคนิคในการร่างกฎหมายที่ต้องใช้ข้อความเช่นนี้ เพื่อกำหนดหน้าที่ทางอ้อมให้ฝ่ายจำเลยต้องมีหน้าที่เสนอพยานหลักฐานของฝ่ายตนด้วยเช่นกัน ส่วนสถานะของจำเลยตามกฎหมายก็ยังเป็นไปตามหลักการทั่วไปคือ “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าไม่มีความผิด และก่อนที่คำพิพากษาอันถึงที่สุดว่าได้กระทำความผิด จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้”

อย่างไรก็ดี เราจะพิจารณาเฉพาะถ้อยคำในบทบัญญัติของกฎหมายที่มีข้อความเช่นนี้ว่า ชัดต่อรัฐธรรมนูญ เพราะทำให้โจทก์ไม่มีภาระต้องพิสูจน์ความผิดจำเลยเพียงอย่างเดียวไม่ได้ จำต้องพิจารณาจากกระบวนการดำเนินคดีอาญาในทางปฏิบัติจริง ๆ มาประกอบด้วยว่าตามความจริงแล้วโจทก์ไม่มีภาระการพิสูจน์ใช่หรือไม่ เพราะในทางปฏิบัติแล้ว แม้กฎหมายจะบัญญัติโดยใช้ข้อความดังกล่าว แต่การนำสืบพยานหลักฐานเพื่อพิสูจน์ความผิดของจำเลยก็ยังคงเป็นไปตามหลักการนำสืบพยานคดีอาญาทั่วไปกล่าวคือ โจทก์นำสืบก่อนถึงข้อเท็จจริงแห่งคดีที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมหลัก ๆ ว่าจำเลย ซึ่งมีสถานะเป็นตัวการร่วมทำผิดตามมาตรา 83 แห่งประมวลกฎหมายอาญาว่า **แต่ละคนมีส่วนร่วมในการกระทำผิด** อย่างไรก็ตามเหมือนคดีอาญาทั่วไปที่กล่าวหาว่าจำเลยเป็นตัวการร่วมกระทำผิด ดังนั้น จึงมิใช่วิธีการนำสืบพยานหลักฐานที่โจทก์ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ให้เห็นถึงการกระทำหรือเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งของจำเลยก่อน **และเป็นการนำการกระทำผิดของบุคคลอื่นมาเป็นเงื่อนไขของการสันนิษฐานให้จำเลยมีความผิด และต้องรับโทษทางอาญา** ดังความเห็นของศาลรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด ส่วนจำเลยก็ต้องนำสืบว่าตนมิได้กระทำผิดหรือรู้เห็นเป็นใจตามฟ้องด้วยเช่นกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่นำสืบตนเอง พยานหลักฐานที่จำเลยนำสืบในคดีที่กฎหมายมีข้อสันนิษฐานเช่นนี้ มีผลสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการรับฟังเพื่อวินิจฉัยคดีของศาล ต่างกับคดีอาญาทั่วไป ที่จำเลยอาจจะนำสืบพยานหรือไม่ก็ได้ หรือจำเลยอาจจะนิ่งเฉยไม่ให้การใด ๆ ทั้งในชั้นสอบสวนและในชั้นศาลก็ได้เป็นหน้าที่โจทก์ฝ่ายเดียวที่ต้องพิสูจน์ความผิดจำเลยให้ได้ และแม้พยานหลักฐานที่จำเลยนำสืบไม่ค่อยสมเหตุผล ศาลก็จะรับฟังพยานหลักฐานของโจทก์เป็นหลัก ว่าเพียงพอที่จะพิสูจน์ว่าจำเลยกระทำผิดจริงหรือไม่

กฎหมายของบางประเทศ เช่น สิงคโปร์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 122 (6) บัญญัติว่าจะต้องเตือนให้ผู้ต้องหาทราบว่า ถ้าเขาไม่ให้การอย่างใดเลยศาลจะพิจารณาการไม่ให้การใด ๆ นั้นไปทางเป็นผลร้ายแก่เขา นอกจากนั้น มาตรา 122 (1) ศาลอาจจะพิจารณาไปในทางที่เป็นผลร้ายต่อตัวจำเลยเช่นกัน ถ้าหากเขาไม่ให้การถึงข้อเท็จจริงใด ๆ ซึ่งสถานการณ์นั้น ๆ เขาควรให้การถึงข้อเท็จจริงดังกล่าว

กฎหมายมาตรา 122 ของสิงคโปร์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในคดีอาญานั้น มิใช่เป็นภาระของโจทก์ฝ่ายเดียวที่ต้องนำสืบพยาน แต่จำเลยก็มีภาระหน้าที่ต้องร่วมมือกับกระบวนการยุติธรรมโดยให้ข้อเท็จจริงในส่วนของตนด้วยเสมอ

ดังปรากฏคำพิพากษาฎีกาที่ 5410/2546 ซึ่งพิพากษาว่า แม้ตามเจตนารมณ์ของบทบัญญัติมาตรา 74 แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ต้องการให้ดำเนินคดีเพื่อลงโทษกรรมการ หรือผู้จัดการ นิติบุคคลนั้น

กระทำความผิดฐานละเมิดลิขสิทธิ์ของผู้อื่นด้วย โดยให้ถือว่ากรรมการหรือผู้จัดการของนิติบุคคลนั้นได้ร่วมกระทำผิดกับนิติบุคคลดังกล่าวโดยเป็นตัวการด้วยกันตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 83 อันเป็นเจตนารมณ์ที่แตกต่างจากบทบัญญัติของกฎหมายที่มีโทษทางอาญาทั่ว ๆ ไปก็ตาม แต่ความเป็นนิติบุคคลของจำเลยที่ 1 (นิติบุคคล) นั้นเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากความเป็นบุคคลของจำเลยที่ 2 ที่มีฐานะเป็นกรรมการผู้มีอำนาจทำการแทนจำเลยที่ 1 ประกอบกับความรับผิดในทางอาญาเป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้กระทำผิด ดังนั้น แม้พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ มาตรา 74 จะบัญญัติให้ถือว่าจำเลยที่ 2 ร่วมกระทำผิดกับนิติบุคคลจำเลยที่ 1 ด้วยก็ตาม แต่การที่จำเลยทั้งสองต้องรับผิดในผลแห่งการกระทำดังกล่าวนั้นเป็นเรื่องเฉพาะตัวของบุคคล...”

ในอดีตกรมอัยการ (ชื่อขณะนั้น) ก็เคยมีหนังสือเวียนซักซ้อมความเข้าใจกับพนักงานอัยการว่า กรณีที่กฎหมายบัญญัติให้กรรมการนิติบุคคลต้องรับผิดร่วมกับนิติบุคคลนั้น พนักงานอัยการก็ต้องพิจารณาด้วยว่ากรรมการแต่ละคนมีส่วนในการกระทำผิดร่วมกับนิติบุคคลหรือไม่ด้วย มิใช่จะต้องมีคำสั่งฟ้องกรรมการทุกคนตามข้อสันนิษฐานของกฎหมายทุกคนแต่อย่างใด

สรุป

การที่ศาลรัฐธรรมนูญไม่ยอมรับหลักข้อสันนิษฐานของกฎหมายที่ให้กรรมการหรือผู้มีตำแหน่งในการบริหารงานของนิติบุคคลต้องรับผิดร่วมกับนิติบุคคล เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนมิได้มีส่วนร่วมรู้เห็นเป็นใจด้วย ก็จะเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมประเภทใหม่ ๆ ที่นับวันจะทวีความรุนแรงก่อความเสียหายอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของชาติและระบบเศรษฐกิจของรัฐเป็นส่วนรวม ทั้งนี้ หลักข้อสันนิษฐานของกฎหมายดังกล่าวได้ใช้กันมาช้านานอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือศาลรัฐธรรมนูญให้ความสำคัญแก่การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้กระทำผิดที่เป็นเอกชนยิ่งกว่าการคุ้มครองสิทธิผลประโยชน์ของรัฐและสาธารณชนส่วนร่วม อันมีลักษณะคล้ายคลึงกับศาลสูงสุดสหรัฐอเมริกาที่เคยมีความเห็นในทางอนุรักษนิยม โดยพิพากษาว่าบรรดากฎหมายที่ประธานาธิบดีรูสเวลท์ ได้ตราขึ้นตามโครงการนิวคลีล เพื่อฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ตกต่ำสุดขีด และคุ้มครองสิทธิของผู้ใช้แรงงานให้ได้รับความเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะแรงงานเด็กและสตรี โดยตรากฎหมายจำกัดชั่วโมงการทำงาน การกำหนดอัตราค่าจ้างที่เหมาะสมและเป็นธรรม ยกระดับมาตรฐานการทำงานในโรงงานให้ดียิ่งขึ้น ฯลฯ ทั้งนี้ ศาลสูงสุดพิพากษาว่ากฎหมายดังกล่าวขัดต่อเสรีภาพในการทำสัญญาของเอกชน จึงชี้รัฐธรรมนูญเป็นโมฆะใช้ไม่ได้ ก่อให้เกิดอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประเทศชาติ และทำให้ฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารของสหรัฐอเมริกาเกิด

ความเคลื่อนไหวว่าฝ่ายตุลาการใช้อำนาจเหนือฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร และจะแก้ไขรัฐธรรมนูญ กำหนดให้องค์ประกอบศาลสูงสุดซึ่งมีจำนวน 9 คน และมักจะใช้คะแนนเสียงข้างมากเพียง 5 ต่อ 4 เท่านั้น เป็นให้มากขึ้นเช่น 15 คน เพื่อให้เป็นคะแนนฝ่ายข้างมากค่อนข้างเด็ดขาดยิ่งขึ้น แต่แผนการดังกล่าวได้ ระงับไป และศาลสูงสุดสหรัฐอเมริกาก็ได้ผ่อนคลาย โดยยอมรับแนวความคิดใหม่ ๆ ในทางกฎหมาย มากยิ่งขึ้น ความขัดแย้งจึงยุติลง

ดังนั้น โดยที่คดีนี้ศาลรัฐธรรมนูญเองก็ยังมีความเห็นที่ขัดแย้งกัน โดยมีคะแนนเสียงเพียง 5 ต่อ 4 ในปัญหาข้อกฎหมายอันสำคัญยิ่งเช่นนี้ จึงสมควรมีการทบทวนความเห็นในเรื่องนี้กันใหม่ เพราะแม้ คำวินิจฉัยคดีนี้มีผลเฉพาะพระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. 2545 ส่วนพระราชบัญญัติอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่มีบทบัญญัติในทำนองเดียวกันนี้มิได้ถูกยกเลิกไปด้วยคงยังใช้บังคับอยู่ และอาจมี ผู้ถูกดำเนินคดีอาญาในกฎหมายที่บทบัญญัติดังกล่าวยังมีได้ถูกยกเลิก แต่จำเลยหรือศาลอาจเห็นว่าขัดต่อ รัฐธรรมนูญ มาตรา 39 วรรคสอง และมีแนวคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญได้เคยมีคำวินิจฉัยไว้แล้ว ก็สามารถส่งเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาได้ ซึ่งศาลรัฐธรรมนูญก็อาจกลับคำวินิจฉัยเดิมได้ตามมาตรา 215 ซึ่งบัญญัติว่า

“ในกรณีที่ศาลรัฐธรรมนูญเห็นว่าเรื่องใด หรือประเด็นใดที่ได้มีการเสนอศาลรัฐธรรมนูญ พิจารณาเป็นเรื่องหรือประเด็นที่ศาลรัฐธรรมนูญได้เคยพิจารณาวินิจฉัยแล้ว ศาลรัฐธรรมนูญจะไม่รับเรื่อง หรือประเด็นดังกล่าวไว้พิจารณาก็ได้”

เห็นได้ว่า มาตรา 215 มิได้บัญญัติห้ามเด็ดขาดมิให้ศาลรัฐธรรมนูญรับเรื่องหรือ ประเด็นที่เคยวินิจฉัยแล้วไว้พิจารณาแต่อย่างใด ดังนั้น หากมีการเสนอเรื่องนี้สู่ศาลรัฐธรรมนูญอีก ตามกฎหมายอื่น ๆ ศาลก็ควรรับไว้พิจารณาทบทวนอีกครั้งหนึ่ง เพราะจะเกิดประโยชน์แก่กระบวนการ ยุติธรรมและประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง

.....